

Gwara regionu

Autor: Barbara Taras

Gwary występujące na terenie Kujaw zalicza się do zespołu dialektalnego wielkopolskiego, mimo, że odnaleźć tu można cechy wskazujące na kontakt z gwarami mazowieckimi, a także wpływy kaszubskie. Cechy językowe (wymowa niektórych spółgłosek) sprawiają, że obszar Kujaw dzieli się na dwie części: zachodnią i wschodnią. Decydującą rolę odgrywa tu wymowa spółgłoski ł: jako tzw. u niezgłoskotwórczego (więc tak, jak we współczesnej polszczyźnie ogólnej) w części zachodniej Kujaw i wymowa tzw. ł przedniojęzykowo-zębowego (a więc tak, jak brzmiała kiedyś ta głoska w polszczyźnie) w części wschodniej Kujaw. Taki podział pokrywa się częściowo z historią tego terenu w czasach zaborów, kiedy to po kongresie wiedeńskim podzielono Kujawy pomiędzy Królestwo Prus i Królestwo Polskie.

Zgodnie z podstawowymi cechami dialektu wielkopolskiego gwary kujawskie cechuje:

- {tt}82|fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca{/tt}, np. jag_już, = jak już;
- brak {tt}149|mazurzenia{/tt}, np. czamarka {mmp3}S6201.mp3{/mmp3}, kapelus, zajizdzali, leży, ryczałam;
- {tt}145|labializacja{/tt}, np. łorganista {mmp3}S6202.mp3{/mmp3}, łosobiście {mmp3}S6203.mp3{/mmp3}, łuni, łona, łociet = organista, osobiście, oni, ona, ojciec; Także w śródgłosie, np. głośpodorz {mmp3}S6204.mp3{/mmp3}, głotowali {mmp3}S6205.mp3{/mmp3}, kłopciuch {mmp3}S6206.mp3{/mmp3}, młoji {mmp3}S6207.mp3{/mmp3} = gospodarz, gotowali, kopciuch, moi
- wymiana eł > oł, np. kiełbasa > kiołbasa (w części zachodniej Kujaw);
- zwężenie wygłosowego, końcowego -o w końcówce {tt}65|dopełniacza liczby pojedynczej przymiotników i zaimków przymiotnych{/tt} rodzaju męskiego i nijakiego: -ygó (-ygu), -igó (-igu) np. młodygu = młodego;
- cofnięcie artykulacji samogłosek i, y przed ł, czyli {tt}202|przejście wygłosowego -ił, -ył > uł{/tt}, np. stanuł {mmp3}S6208.mp3{/mmp3}, zginuł {mmp3}S6209.mp3{/mmp3}, buł, nosiuł robiułem, płaciułem, świciuł {mmp3}S6210.mp3{/mmp3} = stanął, zginął, był, nosił, robiłem, płaciłem, świecił

- wymowa końcowego, wygłosowego -ą z silną nosowością i zwężeniem oraz rozłożeniem na samogłoskę ustną i spółgłoskę nosową: ą > um: niesum {mmp3}S6211.mp3{/mmp3}, urzondzajum {mmp3}S6212.mp3{/mmp3} = niosa, urządzają ; częściowo bez zwężenia: ą > om: słomom {mmp3}S6213.mp3{/mmp3}, naftom {mmp3}S6214.mp3{/mmp3}, drzozgom {mmp3}S6215.mp3{/mmp3} = słomą, naftą, drzazgą zob. {tt}212|rozłożona wymowa samogłosek nosowych{/tt}. Gwary kujawskie różnią się natomiast od Wielkopolski silnym zwężeniem {tt}221|samogłosek pochyłonych{/tt}: a pochyłone > o, np. czamarko, kujawsko {mmp3}S6216.mp3{/mmp3}, nieroz, godali, pisoł, pukom, dzisiaj ,tero {mmp3}S6217.mp3{/mmp3}, zwyczajno {mmp3}S6218.mp3{/mmp3}, głośpodorz {mmp3}S6204.mp3{/mmp3}, drzozgom {mmp3}S6215.mp3{/mmp3} = czamarka, kujawska, nieraz, gadali, pisał, pukam, znajoma, dzisiaj, tera [teraz], zwyczajna, gospodarz, drzazgą o pochyłone > u, np. do dumu = do domu; e pochyłone > i // y, np. dalij {mmp3}S6219.mp3{/mmp3}, nij, młoji {mmp3}S6207.mp3{/mmp3}, dawnij {mmp3}S6220.mp3{/mmp3}, pojedzynie {mmp3}S6221.mp3{/mmp3}, dopiro {mmp3}S6222.mp3{/mmp3}, wim, tyż, jakigoś {mmp3}S6223.mp3{/mmp3}, biydney {mmp3}S6224.mp3{/mmp3} = dalej, niej, mojej, dawniej, pojedzenie, dopiero, wiem, też, jakiegoś, biedny. Gwary kujawskie mają również cechy łączące je z Mazowszem:

- {tt}71|dyspalatalizację{/tt} miękkiego m, przede wszystkim w końcówkach narzędnika liczby mnogiej rzeczowników, przymiotników i zaimków: -amy, -ymy // -imy: rynkamy {mmp3}S6225.mp3{/mmp3}, wozamy {mmp3}S6226.mp3{/mmp3}, synamy = rękami, wozami, synami (zob. {tt}299|Uproszczenia grup powstałych w wyniku asynchronicznej wymowy spółgłosek wargowych miękkich{/tt});
- stwardnienie {tt}263|spółgłosek tylnojęzykowych{/tt} k, g przed samogłoską e lub i: kecka, take, kedy = kiecka, takie, kiedy
- w nagłosowych grupach ra- nastąpiło {tt}197|przejście ra- w re-{/tt}: redło, redlić = radło, radlić (na Kujawach dotyczy to tylko kilku wyrazów).

Niektóre cechy gwarowe spotykane na obszarze Kujaw mają szerszy zasięg regionalny, występują bowiem w szerokim pasie Polski środkowej, na Mazowszu i w Wielkopolsce. Do tych cech należą:

- zachowanie dawnych, nieściągniętych form czasowników: stojać, bojać = stać, bać (zob. {tt}137|Kontrakcja{/tt});
- występowanie wtórnego ń zamiast j w przedrostkowych formach czasownika iść w czasie przyszłym: dońdę, zańdę = dojdę, zajdę;
- występowanie wyrazów bez {tt}195|przegłosu{/tt} e > ‘o: niesum {mmp3}S6211.mp3{/mmp3} = niosa. Na Kujawach występują cechy, które w wyjątkowy sposób charakteryzują ten właśnie teren. Należą do nich:

- wymowa spółgłoski ż w wyrazach żać, żniwa z dodatkowym elementem {tt}102|frykatywnym r{/tt} : rżnuńć, rżniwa;
- w dopełniaczu i miejscowniku liczby mnogiej zaimków, przymiotników i liczebników występowanie końcówki -ech: [tech] długiech{mmp3}S6227} = [tych] długich;
- zwężona (podwyższona) i {tt}212|rozłożona wymowa samogłosek nosowych{/tt}: ę jako yN, iN: pynkali {mmp3}S6228.mp3{/mmp3}, dyntych {mmp3}S6229.mp3{/mmp3}, rynkomy {mmp3}S6225.mp3{/mmp3}, pamiync {mmp3}S6230.mp3{/mmp3}, łyndzinamy {mmp3}S6231.mp3{/mmp3}, wyngła {mmp3}S6232.mp3{/mmp3}= pękali, dętych, rękami, pamięci, łądzinami, węgla ą jako uN: piunty, sund, zaciungnoł {mmp3}S6233.mp3{/mmp3}= piąty, sąd; zaciągnął
- podwyższona wymowa e przed {tt}307|spółgłoskami nosowymi{/tt}: tyn, zimia, kuchynke{mmp3}S6234.mp3{/mmp3} = ten, ziemia, kuchenkę
- podwyższona wymowa o przed {tt}307|spółgłoskami nosowymi{/tt}: dum, kuń = dom, koń
- dłuższe formy zaimków z wtórnym je- : jejich = ich
- w trybie rozkazującym czasowników w 1. osobie liczby mnogiej końcówka -ma: weźma, wypijma = weźmy, wypijmy
- {tt}88|formy 1. os. lmn. czasu teraźniejszego{/tt} czasowników z końcówką -m: przejdziem, widzim = przejdziemy, widzimy;
- {tt}299|uproszczenie grup spółgłoskowych{/tt}; na początku wyrazów zanik spółgłoski d, g: lo niegu, dzie idziesz = dla niego, gdzie idziesz; w śródgłosie: czech {mmp3}S6235} goździu {mmp3}S6236.mp3{/mmp3}, = trzech, gwoździu. Obszar Kujaw jest także zróżnicowany wewnętrznie, szczególnie na obrzeżach tego terenu występują cechy terenów sąsiednich. Ważną granicę północno-wschodnią stanowi Wisła. Badacz tego terenu, Adam Wróbel, zauważa, że dwa najważniejsze miasta Kujaw, Włocławek i Toruń leżą na terenach pogranicznych. Dzielnica Włocławka - Zawisłe, na obszarze Ziemi Dobrzyńskiej, a część Torunia na Ziemi Chełmińskiej. Na południu Kujaw, na terenie zwanym Kujawy Borowe występuje zjawisko tzw. cekania, a więc wymowy spółgłoski cz jak c: zwyczajno {mmp3}S6218.mp3{/mmp3}= zwyczajna, co tłumaczy się wpływem {tt}149|mazurzenia{/tt} (mimo zachowania na tym terenie wymowy spółgłosek sz, ż). Mieszkańcy Kujaw nazywają ten obszar dwojako: część południową (powiat kolski i łęczycki) Kongresówką, a część wschodnią (powiat kutnowski i gostyński) Mazurami. Na północno-wschodniej granicy Kujaw, szczególnie w miejscowościach położonych nad Wisłą, występują cechy wskazujące na wpływ gwary dobrzyńskiej i gwary chełmińskiej. Należą do nich:
 - twarda wymowa miękkiego k’, g’ (zob. {tt}263|spółgłoski tylnojęzykowe{/tt}): ogeń, poszukiwała = ogień, poszukiwała,
 - wymowa końcowego -ą jak -u (zob. {tt}322|zanik nosowości{/tt}: Wisłu, graju = Wisłą, grają. Na obszarach pogranicznych z mazurującym Mazowszem (granica południowo-wschodnia Kujaw) występuje również {tt}282|szadzenie{/tt}: szałata, nażad = sałata, nazad, jako wynik {tt}112|hiperpoprawności językowej{/tt} natomiast na całym obszarze Kujaw {tt}236|siakanie{/tt} w niektórych wyrazach: śli, ślachta, ślak, śkło, durślak. Wpływem mazowieckiej wymowy tłumaczy się też występowanie twardego l przed i, szczególnie wzdłuż północno-wschodniej granicy Kujaw: ślywki, lyście, nalywanio {mmp3}S6237.mp3{/mmp3}, kolybka {mmp3}S6238.mp3{/mmp3}= śliwki, liście, nalewania, kolebka. W systemie leksykalnym współczesnej mowy kujawskiej występuje charakterystyczne słówko wej, wtrącane w żywej, potocznej wypowiedzi, pełniące funkcję partykuły wzmacniającej oraz słówko bodaj/bodej pełniące podobną funkcję w występujące w wielu znaczeniach: chociaż, przynajmniej, nawet, może.